

Den andre forsoninga: litterære perspektiv på sjølvmort

Ved Brit Bildøen

I året som gjekk, kom det ut fleire skjønnlitterære bøker som omhandlar sjølvmort og død. I det året vi er inne i, vil det komme endå fleire. At forfattarar er opptekne av døden, er ikkje nytt. Men denne særskilte interessa for tilfelle der folk sjølu velgjer å dø, denne grundige litterære undersøkinga av prosessen og kva konsekvensar det får for dei nærmaste, kan ein kanskje seie er ein ny trend i norsk samtidslitteratur. Denne artikkelen tek for seg tre bøker som har forskjellige innfallsvinklar til sjølvmort og dødshjelp, nemleg dei siste romanane til Merete Morken Andersen og Linn Ullmann, og eit teaterstykke av Jon Fosse.

Ein ny trend i norsk samtidslitteratur?

Men først berre litt om den påstatte trenden. Ein annan av fjarårets romanar er *Latteren* av Peter Serck. Tema: ein middelaldrande mann grublar over bl.a. vennens sjølvmort. Nyleg hadde stykket *Mikromani* av Nikolaj Frobenius premiere på Nationaltheatret. Tema: ein familie i krise etter moras sjølvmort. I løpet av våren kjem romanen *Ingen skal sove i natt*, av debutanten Øyvind Vågnes. Varsla tema: mor og barn som må leve vidare etter farens sjølvmort. For eit par år sidan debuterte Steffen Sørum med *Du elsker meg*, ein fragmentarisk roman der ein gut arbeider seg gjennom sorga etter moras sjølvmort. Ein amerikansk roman som snart vil komme ut på norsk, *The lovely bones* av Alice Sebold, er lagt i munnen på ei jente som alt er død. Ho er blitt myrda, og fortel om hendinga og følgjer livet vidare frå sin himmel. Så forfattarane nøyser seg ikkje alltid med å gå inn på kva som skjer med dei som må leve vidare etter eit tragisk dødsfall, nokon følgjer til og med sine personar i døden og lar dei få snakke derifrå.

Dette er tilfeldige eksemplar, men det er mange nok til at det går an å konkludere med at både mengda av bøker som handlar om dette temaet, og dei mange og vekslande perspektiva, varslar noko interessant og ganske nytt.

Tre innfallsvinklar

Merete Morken Andersen har hausta strålende kritikkar for romanen *Hav av tid*. For nokre veker sidan blei ho tildelt Kritikerprisen for boka, som handlar om eit skilt foreldreprar som må takle at den unge dottera deira har tatt sitt eige liv. Linn Ullmann gjorde furore med *Náde*, som kan lesast både som ei nydelig forteljing om eit kjærleiksforhold og som eit innlegg i debatten om aktiv dødshjelp. Og mange har latt seg gripe av Jon Fosse sitt stykke *Dødsvariasjonar* som gjekk på Nationaltheatret i fjar vår.

Desse tre tekstane handlar om å velje sin eigen død, men alle har forskjellige og høgst interessante innfallsvinklar til både dette og den påfølgjande *forsoninga*.

Kort kan ein seie at Merete Morken Andersen handsamar temaet på klassisk vis. Når tragedien rammar, må foreldra til den døde jenta finne ein måte å snakke saman på, for å kunne forstå og ta inn over seg det som har skjedd. Slik kjem romanen inn på spørsmål om skuld, ansvar og forsoning. I stykket til Jon Fosse er det snakk om "ei anna forsoning", han gjer ein interessant vri ved å la jenta som tok livet sitt, angre seg. Hos Linn Ullmann finst det eigentleg ikkje forsoning i det heile. Det at nokon ønskjer hjelp til å dø, reiser spørsmål som både vil og må plage oss.

Nullpunkt

Hav av tid er ein omfattande roman, fortalt med fleire stemmer: dottera Ebba som har tatt sitt eige liv, og foreldra hennar Johan og Judith. Alle involverte får komme til orde. Ebba sjølv i det brevet ho har etterleite seg til halvsøstera, og dei skilte foreldra hennar i kvar sin lange monolog. Monologane er indre samtalar som foreldra fører med den døde Ebba, der dei går gjennom fortida medan Johan nærmar seg huset til Judith og den samtaLEN dei er tvinga til å ta med kvarandre.

Merete Morken Andersen

Romanen går føre seg i eit svært avgrensa tidsrom, det er kvelden og natta før gravferda til 16-årige Ebba, som har tatt livet sitt ved å henge seg i skogholtet bak huset der ho og mora bur. Johan og Judith har forskjellige måtar å framstille si historie på, og dei utfyller kvarandre: Alt kjem fram, alle dei små tinga og hendingane som skaper eit liv, ein familie. Cjennom desse avsløringane og tilsløringane blir lesaren mykje klokare enn nokon av foreldra. Men som leser kan ein ikkje hjelpe til ved det vanskelege møtet, der Johan og Judith for i det heile å kunne nærme seg kvarandre og det tunge temaet, endar opp med å fortelje små eventyr, nærest fablar, om seg sjøve og livet dei hadde saman. Ein kan ikkje seie at det er forsoning i dette møtet, men dei to når i alle fall eit nullpunkt som det kan vere mogeleg å komme vidare frå.

"Hva tenkte du på?"

Både *Hav av tid* og *Dødsvariasjonar* skildrar situasjonar der ei ung jente sjølvmort tvingar dei fråskilte foreldra til å møtast igjen. Begge stader er samtalen nærest ujennomførleg. Johan seier: "Jeg angrer. Jeg vet ikke hva jeg angrer på. Alt. Jeg

anger på alt, Ebba. Alt er uopprettelig." Judith seier: "Jeg forstår ikke hvorfor du gjorde det. Hvordan kunne du komme på noe slikt? Hva tenkte du på?" Desse to har ein lang prosess framfor seg, det dei går gjennom i løpet av romanen er berre byrjinga. Språkleg skiftar romanen mellom eit glasklart, poetisk språk, og eit som er meir patetisk og triviert. Slik gir språket eit mentalt bilde av tilstanden til dei involverte. *Hav av tid* er ein kaotisk roman om ein kaotisk situasjon.

Fosse er som vanleg svært ordknapp, og han går meir rett på. Rett på det ufors-tælege, rett på smertepunkta. Stykket opnar med at mora seier: "Som var det der alltid / og aldri / og ikkje kan det skjø-nast / og aldri kan det forlatast / Det er eit liv / med ei anna forsoning / enn den vi no vil sjå". Seinare ber faren mora om å gå, fordi han ikkje orkar å sjå ansiktet hennar. Skilsmissene og avstanden mellom foreldra kan vere medverkande grunnar til at det forferdelege har skjedd. Men dette blir ikkje tematisert, det ligg der meir som ei vond tyngd mellom linene.

Hos Morken Andersen er sjølvordnet nærest uunngåeleg, fordi det er ein del av ei lang og pågåande historie, historia om kjærleiken mellom Judith og Johan, der alt gjekk galt og ingenting kunne stoppast. Men *Hav av tid* er også ein roman om kvifor vi bør leve. Det sentrale hos Morken Andersen er familiehistoria, kva rolle menneska spelar i liva til kvarandre. Fosse ser ikkje sjølvordnet som uunngåeleg, og han prøver å nærmere seg mysteriet rundt den dragninga enkelte har mot døden. I *Dødsvariasjonar* er døden ein slags husvenn, han er til stades på scenen som ein mørk og lokkande mann, den einaste vennen dottera har. Endå både døden sjølv og mora átvarar mot han, klamrar dottera seg fast til denne vennskapen: "Og det er godt å tenkje at du ligg der / Attmed meg/ At du alltid ligg der / Berre ligg der" Ein annan gong seier ho: "Vi er jo i ein kjærleik."

I *Hav av tid* kan Judith først i ettertid sjå og innrømme at Ebba "hadde det i seg". Jenta i *Dødsvariasjonar* går openlyst i dialog med døden, har eit slags kjær-leiksforhold til han. Ho ser på døden som eit håp. Tanken på at han er der, at ho kan gå til han, er viktig for henne. "vi finn den store lysta / den store søvnens lyst", tenker ho, og til slutt går ho til han.

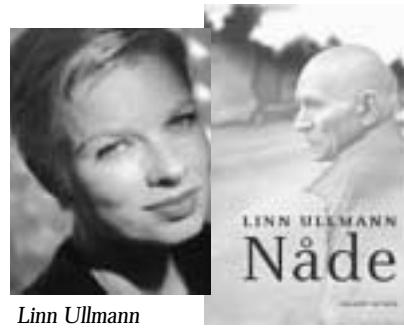

Jon Fosse

Då kjem det som er stykkets usedvanlege vri, det som fekk hära til å reise seg på hovudet mitt då eg såg oppsetninga: Jenta si stemme lyder frå den andre sida, og det ho seier er: "Eg skulle ikkje ha gjort det / Eg vil leve / Eg vil sjå sjøen / Eg vil sjå bølgjene på sjøen / Eg vil gå i regnet / i vinden / i mørket / Eg vil vere hos dykk (---)".

Nåde

Jenta angrar seg, og for meg gjer ikkje dette situasjonen meir tragisk, slik ein kanskje skulle tru. For meg rettar det liksom opp verdsordninga igjen – for ei lita stund. Kanskje er dette ein form for nåde? Eg har tatt med Linn Ullmann si bok om dødshjelp i denne artikkelen, fordi Nåde er ei bok som handlar om det dyrebarelivet. Og kven set vel større pris på livet enn dei som er i ferd med å sjå det gli ut av hendene sine?

Linn Ullmann

Når Johan Sletten ligg på sjukehuset med langt framskriden kreft, og ein ikkje skulle tru det var anna enn liding og mørke att, då kan han framleis seie: "Det lysner om morgenens og mørkner om kvelden og i løpet av dagen snur jeg meg. Så enkelt er det." Dette kan ein kalle forsoning. Og likevel ikkje, for Johan Sletten har fått kona si, Mai, til å love at ho skal hjelpe han til å dø når tida er inne. Og kven er det som veit når tida er inne? Når denne

avtalen først er inngått, etter lange og vonde diskusjonar, kan ikkje Johan Sletten trekke seg. Sjølv ikkje når han får denne opplevinga av kor lite, og likevel stort, livet er. Ullmann viser kor vanskeleg det er å definere kva som er ein verdig død, kor umogeleg ein slik avtale er, kor katastrofalt lett det er å snakke forbi kvarandre. For samstundes som Johan Sletten ber kona si om å hjelpe han med å dø når tida er inne, seier han: "Jeg vil heller at du sier til meg at du skal være hos meg når det blir vanskelig. At du skal holde hånden min." Det er dette som står med lita skrift i kontrakten mellom dei, og som Mai ikkje les.

Forsoning eller forsvinning

Hav av tid ser på kva som må til for å fatte og arbeide seg gjennom eit sjølvordnet i den nære familien. Det er nok denne boka som kan vere mest til hjelp for på-rørande i slike situasjonar. På den andre sida er *Dødsvariasjonar* og *Nåde* kanskje meir banebrytande, litterært sett og når det gjeld dei standpunktene tek. Det mest interessante med desse verka er at det vanlege spørsmålet om korleis ein skal klare å forsona seg med at ein nær person har tatt livet sitt, blir vridd til at det ikkje er forsoning, at ein ikkje skal akseptere det. Og kanskje er det like mykje trøyst å finne med ei slik innstilling?

Eg har sjølv mista ei venninne som valde å ta sitt eige liv. Når eg seks-sju år etter hennar død skreiv romanen *Landfastlykke*, som i ein viss forstand er ein roman om min barndom og øya der eg vaks opp, følte eg at det var tid for å handsame opplevinga av dette dødsfallet litterært. Romanen handlar om Mona, som blir redd og flyktar frå eit planlagt prøverørsforsøk. Ho reiser for å bu ei stund hos venninna Live, som har kreft. Deira felles erfaring med barndomsvenninna som tok sitt eige liv, pregar måten dei ser livet og taklar problema sine på. "Men den eine er ikkje der lenger og kan ikkje uttale seg. Dei to andre støttar kvarandre vidare som best dei kan, den halte og den blinde. Den kreftsjuke og den ufruktbare." Vaklande klarer Mona og Live å hjelpe kvarandre. Men det viktige for meg då eg skreiv denne boka, var at eg fann ei nesten infam glede ved å legge inn ein episode der den døde

Andre nyere romaner om selvmord

bestevenninna står inne i ungdomshuset, saman med alle øyas døde, og følgjer med på og blir dregen mot livet der ute. Det var som om eg ville fortelje henne at eg ikkje slepper taket i henne, og at eg ikkje trur at ho slepper meg, eller oss, heller. Den same merkelege gleda opplevde eg då eg såg *Dødsvariasjonar*. Når Fosse lar jenta som har kasta seg i bølgjene halde den lange sluttmonologen sin, opplever eg at han málber ei tru på at dei som har tatt sitt eige liv – om dei hadde hatt sjansen til det – ville angra seg. Slik Johan Sletten angrar seg etter at han har forsegla avtalen med kona si, og ikkje vågar å fortelje henne at det han eigentleg vil, er at ho skal vere hos han til det siste. Det å nekte å finne forsoning er ei anna forsoning. Den andre forsoninga er å akseptere at livet både forsvinn og ikkje forsvinn. Som mora seier i *Dødsvariasjonar*: "Og / ja det lyser / av noko som forsvinn / Og som er der / likevel." Men først og fremst ligg det i omgrepet "ei anna forsoning" ei fasthalding av at det som skjedde, ikkje skulle ha skjedd. Det er ikkje berre eit "har skjedd" dei pårørande må ta stilling til, men også dette "skulle ikkje ha skjedd". Det er uendeleg mykke vanskelegare, men kan også gi djupare innsikt og i neste omgang ei viss lindring.

Brit Bildøen er forfattar og debuterte i 1991 med diktsamlinga *Bilde av menn*. Ho har sidan då gitt ut dikt, barnebøker, gjendiktingar og romanar, og har arbeidd som kritikar og konsulent. Ho fekk Melsomprisen og Sigmund Skard-stipendiet i 2001 for *Landfastlykke*.

Litteratur:

- Andersen, Merete Morken. **Hav av tid**. Gyldendal 2002
 Bildøen, Brit. **Landfastlykke**. Samlaget 2001.
 Fosse, Jon. **Dødsvariasjonar**. Samlaget 2002
 Ullmann, Linn. **Nåde**. Oktober 2002

Skjønnlitteratur om selvmord

En ny litteraturliste
er lagt ut på
SSFFs nettsted
www.selvmord.info

Vågnes, Øyvind
**Ingen skal sove
i natt**
Tiden 2003

Bernhard, Thomas
Amras
Bokvennen 2002

Coelho, Paulo
Veronika vil dø
Ex Libris 1999

Sundelin, Arne
Det som skjer
Bokvennen 2001

Serck, Peter
Latteren
Cappelen 2002